

XULQ-ATVOR BUZILISHLARINING O‘SMIR SHAXSI RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Davronova Dilafro‘z Samadovna

Jondor tuman 20-umumta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi

Jo‘rayeva Nafisa Elmurodovna

Jondor tumani 25- umumta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlik davrida uchraydigan xulq-atvor buzilishlarining kelib chiqish sabablari, ularning shaxs rivojlanishiga ta’siri hamda mazkur muammoning oldini olish va bartaraf etishning psixologik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, oila, maktab va ijtimoiy muhitning o‘smir tarbiyasidagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, xulq-atvor buzilishi, shaxs rivojlanishi, deviant xulq, psixologik omillar, tarbiya, ijtimoiy muhit, agressivlik, profilaktika, psixologik korreksiya.

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlar jadallik bilan kechadi. Natijada ayrim o‘smirlarda xulq-atvor buzilishlari kuzatilishi mumkin. Bunday holatlar o‘smirning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, uning ta’limdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy munosabatlariga zarar yetkazadi. Xulq-atvor buzilishlari turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ularga agressivlik, intizomsizlik, yolg‘onchilik, qoidalarga bo‘ysunmaslik, tengdoshlar bilan nizolar, zararli odatlarga moyillik va boshqa salbiy xatti-harakatlar kiradi. Ushbu holatlar ko‘pincha oilaviy muammolar, noto‘g‘ri tarbiya, emotsional zo‘riqish va ijtimoiy muhit ta’sirida yuzaga keladi.

Erik Eriksonning psixosozial rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlik davrining asosiy vazifasi shaxsiy identifikatsiyani shakllantirishdan iborat. Agar bu jarayon muvaffaqiyatsiz kechsa, o‘smirda ichki ziddiyatlar va turli xulq-atvor muammolari paydo bo‘lishi mumkin. Xulq-atvor buzilishlari o‘smirning emotsional rivojlanishiga salbiy ta’sir

qiladi. Bunday o'smirlarda xavotirlanish, jahldorlik, tushkunlik va o'ziga nisbatan ishonchsizlik holatlari ko'proq uchraydi. Bu esa ularning ruhiy salomatligini izdan chiqarishi mumkin. Shuningdek, xulq-atvor buzilishlari o'quv faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Darslarga qiziqishning pasayishi, intizom muammolari va o'qituvchilar bilan ziddiyatlar ta'lim natijalarining yomonlashishiga olib keladi. Natijada o'smirning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy imkoniyatlari ham cheklanishi mumkin. Mazkur muammoning oldini olishda oila muhim o'rin tutadi. Ota-onalarning mehribonligi, farzand bilan samimiy muloqoti va to'g'ri tarbiya usullari o'smirning sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Maktab psixologlari va pedagoglar tomonidan olib boriladigan profilaktik hamda korreksion ishlar ham katta ahamiyatga ega. Psixologik treninglar, individual suhbatlar va ijtimoiy moslashuv dasturlari o'smirlarning ijobiy xulq-atvorini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'smirlik davri inson hayotining bolalikdan kattalikka o'tish bosqichi bo'lib, psixologik, fiziologik va ijtimoiy o'zgarishlarning jadalligi bilan ajralib turadi. Bu davr shaxs rivojlanishining eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab olimlar o'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlarini turlicha izohlaganlar. Biogenetik yo'nalish vakillari, jumladan, Sigmund Freud va S. Xoll o'smirlikdagi inqiroz biologik omillar bilan bog'liq va tabiiy jarayon deb hisoblaganlar. Antropolog olimlar Margaret Mead hamda Ruth Benedict esa bu davrdagi o'zgarishlarni ko'proq ijtimoiy muhit va tarbiya ta'siri bilan izohlaganlar. O'smirlik davrida shaxsning xarakteri, dunyoqarashi, e'tiqodi, o'ziga bo'lgan munosabati va hayotiy maqsadlari shakllana boshlaydi. Aynan shu davrda o'smir o'z imkoniyatlarini baholashga, mustaqil fikrlashga va jamiyatdagi o'rnini aniqlashga intiladi. Shaxsning o'ziga bergan bahosi, ya'ni o'z-o'zini baholashi ham murakkab va o'zgaruvchan bo'lib, uning xulqi va faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasi nemis psixologi Karl Leonhard tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u xarakterdagi ayrim sifatlarning haddan tashqari kuchli namoyon bo'lishini anglatadi. Xarakter aksentuatsiyalarini bilish o'smirlarga individual yondashish, kasbga yo'naltirish va tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixoanalitik yo'nalish vakillari o'smirlik davrini shaxsning ichki

ehtiyojlari va ongsiz mayllarining faollashuvi bilan bog‘laganlar. Ularning fikricha, o‘smir o‘z mavqeini belgilashga intiladi, bu esa ba‘zan kattalar bilan ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Biroq rus psixologlari ushbu qarashlarni bir tomonlama deb hisoblab, o‘smirlikdagi qiyinchiliklarni imkoniyatlar bilan talablar o‘rtasidagi nomuvofiqlik, mustaqillikka intilish va o‘z shaxsiyatiga qiziqishning kuchayishi bilan izohlaganlar.

Amerikalik olim K. Kulon o‘smirlik davrini ijtimoiy-axloqiy hodisa sifatida baholab, bu davrda uchta muhim vazifa mavjudligini ta‘kidlagan. Birinchisi, emansipatsiya, ya‘ni kattalar ta‘siridan ma‘lum darajada mustaqillashishdir. Ikkinchisi, shaxsiy mustaqillikka erishish va o‘z qarorlarini qabul qila olishdir. Uchinchi esa kelajakdagi kasb va hayot yo‘lini tanlashga mas‘uliyat bilan yondashish hamda jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy me‘yorlarni o‘zlashtirishdan iboratdir.

O‘smirlik davrida “Ideal Men”, “Axloqiy Men” va “Haqiqiy Men” kabi tasavvurlar shakllanadi. O‘smir o‘z xatti-harakatlarini ma‘lum tamoyillar asosida boshqarishga harakat qiladi, o‘z fikriga ega bo‘lib boradi va atrofdagi voqea-hodisalarga nisbatan mustaqil munosabat bildira boshlaydi. Bu davrda qat‘iyatlilik, samimiylik, kamtarlik, mas‘uliyat, muloqot madaniyati kabi axloqiy sifatlar ham rivojlanadi. O‘smirlik yoshining muhim jihatlaridan biri kattalik hissining paydo bo‘lishidir. O‘smir o‘zini katta inson sifatida his qila boshlaydi va kattalar bilan teng huquqli munosabatda bo‘lishni istaydi. Shu bilan birga, uning ayrim odatlari va xulq-atvori hali bolalarcha bo‘lib qoladi. Ana shu qarama-qarshiliklar ba‘zan nizolar va tushunmovchiliklarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun o‘smirlik davri ko‘pincha “o‘tish davri”, “inqiroz davri”, “murakkab davr” yoki “tarbiyasi qiyin davr” deb ham ataladi.

Psixologlar o‘smirlik davrini odatda 11–12 yosh va 14–15 yosh bosqichlariga ajratadilar. Bu davrda organizmda pubertat o‘zgarishlari sodir bo‘ladi, jismoniy rivojlanish tezlashadi, hissiy sezgirlik ortadi va ijtimoiy faollik kuchayadi. Shu sababli o‘smirlarga nisbatan sabr-toqatli, tushunuvchan va individual yondashuvni qo‘llash muhim hisoblanadi. Umuman olganda, o‘smirlik davri shaxs shakllanishining muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda insonning dunyoqarashi, qadriyatlarini, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy munosabatlari rivojlanadi. O‘smirni qo‘llab-quvvatlash, uning qiziqish va ehtiyojlarini

inobatga olish hamda ijobiy tarbiyaviy muhit yaratish barkamol shaxsni voyaga yetkazishning asosiy omillaridan biridir.

O‘smir yosh davridagi o‘zgarishlar quyidagi nomlar bilan farqlanadi:

Tarbiyasi qiyin, xotirasi past, diqqatining ko‘lami tor, beqaror, agressiv;

Deviant xulqli bolalar borliq, nizoli oilalarda shakillanadi;

Asotsiallik ko‘chaga yo‘nalgan bolalar;

Delikvent xulqli bola-oilasida mahkum qilgan shaxslar bilan munosabatlar asosida yuzaga keladi;

Nuqsonli bolalar- jismoniy nuqsonlarga ega.

Butun endokrin sistemasining, xususan gipofizning aktivlashishi tufayli o‘smir organizmida sifat jihatidan o‘zgarishlar yuz beradi. Bu holat qizlarda 11-13, o‘g‘il bolalarda 13-15 yoshda bo‘lib, ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo‘ladi, o‘smirning tashqi ko‘rinishi o‘zgaradi, muskullar massasi va muskul kuchi o‘sadi, bu holat jinsiy yetilishning oxriga borib jadallashadi. Ichki organlar xususan yurak, ba’zan yurak qon tomir sistemasida patologik o‘zgarishlar yuz beradi. Tashqi olat, urug‘don va urug‘ hujayralari, qin tuxumdon va tuxum hujayralariga bir qadar rivojlanishida jadalliklar yaqqol ko‘zga tashlanadi.

O‘smirlar muammosiga e’tiborni kuchaytirib tarbiyasiga befarq bo‘lmaslik kerak. O‘smirlar muammosiga e’tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Fan va texnika rivojlanishi natijasida, madaniyat, san’at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitning o‘zgarayotganligi;

Ommaviy axborot ko‘lamining kengayishi tufayli o‘smirlar ongliligi darajasining ko‘tarilganligi;

O‘g‘il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat, fan va texnika rivojlanishi natijasida ijtimoiy qonunlaridan, tarixdan yetarlicha xabardorligi;

Akseleratsiya (jismoniy va aqliy kamoloti jadallashagani);

O‘smirlar bilan ishlashda g‘oyaviy siyosiy, vatanparvarlik va millatlararo totuvlik tarbiyasiga alohida yondashish zarurligi;

Oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani;

O‘quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o‘zini-o‘zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xulq-atvor buzilishlari o‘smir shaxsining psixologik, ijtimoiy va ta’limiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammoning oldini olish uchun oila, maktab va psixologik xizmatlarning uzviy hamkorligi zarur. Sog‘lom psixologik muhit va samarali tarbiya o‘smirlarning barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishida muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T. 2004.
2. Yartsev D.V. Zamonaviy o‘smirlarni ijtimoiylashtirishning xususiyatlari, 1999- yil.
3. Gipheneiv Yu. B. Bola bilan suhbat. Qanday?-3- tuzatilgan va to‘ldirilgan-X drayveri :.Chero, 2002.
4. Jumanazarov Yo. Youth and pedagogical psychology. Methodical complex Namangan 2009. 72-80-153-160.b
5. Маклаков А.Г. Общая психология. Учебник для вузов. С. Пб. 2008. – 283 с.
6. Ziyonet